

Н. В. СЛЮСАРЕНКО (д-р пед.наук, доц.)

Херсонський державний університет

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ТРУДОВОЇ ПІДГОТОВКИ ДІВЧАТ У ШКОЛАХ УКРАЇНИ (КІНЕЦЬ ХІХ – ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті проаналізовано структурні компоненти та особливості трудової підготовки дівчат у різні періоди розвитку вітчизняної школи. Окреслено шляхи розбудови системи трудової підготовки дівчат у загальноосвітніх школах незалежної України та перспективи її розвитку.

Ключові слова: праця, трудове навчання, трудове виховання, трудова підготовка.

Постановка проблеми. На початку ХХІ століття підвищилася увага до проблем трудової підготовки дівчат, а також до історії її становлення та розвитку. Це закономірно, оскільки в сучасному суспільстві роль жіноцтва в усіх сферах життєдіяльності постійно зростає.

Проте детальне вивчення джерельної бази засвідчує, що в більшості монографій, навчальних посібників, дисертацій та наукових статей бракує об'єктивного наукового аналізу історії трудової підготовки дівчат. Лише окрему інформацію з даного питання містять історико-педагогічні дослідження А. Вихруща, С. Дем'янчука, Н. Калініченко, М. Кареліна, О. Кісь, В. Кухарського, С. Мазуренко, О. Максимчук, В. Рака, Т. Сороки, а також спадщина О. Захаренка, А. Макаренка, В. Сухомлинського, І. Ткаченка, Д. Тхоржевського та ін.

Мета даної статті – проаналізувати структурні компоненти та особливості трудової підготовки дівчат у вітчизняних школах кінця ХІХ – ХХ століття, окреслити шляхи її розбудови у загальноосвітніх школах незалежної України та перспективи розвитку.

Основний виклад матеріалу. Аналіз навчальних планів та програм загальноосвітньої школи, педагогічної спадщини, архівних джерел, інших документів і матеріалів дозволяє стверджувати, що протягом зазначеного періоду змінювався зміст трудової підготовки дівчат у школах України. На підґрунті зазначеного можна виокремити наступні етапи і підетапи її становлення й розвитку в період кінця ХІХ–ХХ століття: 1) початковий: кінець ХІХ століття – 1917 р.; 2) реорганізації: перший підетап – 1917-1936 рр.; другий – 1937-1954 рр.; 3) відродження: 1955-1968 рр.; 4) модернізації: перший підетап – 1969-1984 рр.; другий – 1985-1990 рр.; 5) пошуку шляхів оновлення: з 1991 року. Кожен із них має чіткі хронологічні межі, що зумовлено низкою соціально-економічних, політичних, культурно-освітніх, психолого-педагогічних чинників, а також свідчить про поступовий розвиток змісту, форм, методів і засобів трудової підготовки дівчат у загальноосвітніх школах України та постійне уточнення її мети [5].

Проаналізуємо структурні компоненти та особливості трудової підготовки дівчат у вітчизняних школах на кожному із вищеназваних етапів.

На першому (початковому) етапі метою трудової підготовки дівчат була підготовка до виконання побутової праці, пов'язаної із веденням домашнього господарства. Однак здійснювалася вона переважно в родині, оскільки, по-перше, значна частина дівчат не мала можливості відвідувати школу, а по-друге, предмети трудового циклу в школах часто були необов'язковими.

Найпоширенішим необов'язковим предметом, який вивчали дівчата, було рукоділля. Його викладали в багатьох навчальних закладах, зокрема, він входив до обов'язкових дисциплін усіх жіночих закладів освіти та до необов'язкових дисциплін у мішаних школах. В окремих школах дівчат навчали також садівництва і городництва, шовківництва, бджільництва, ручної праці.

Наприкінці ХІХ століття нормативних документів, які б визначали зміст, обов'язкову кількість годин на вивчення рукоділля та тривалість уроку з цієї дисципліни, не було. Тому

регіонально він характеризувався різним змістом і обсягом. Разом із тим висловлено пропозиції щодо включення рукоділля до шкільної програми в якості обов'язкової дисципліни; виділення на його вивчення чітко визначеної кількості годин; розробки навчальних програм з цієї дисципліни та їх структури; залучення до проведення уроків учителів, які отримали спеціальну підготовку; застосування різноманітної наочності та принципів і методів навчання, які традиційно покладали в основу викладання інших навчальних дисциплін. Крім цього, надано рекомендації щодо індивідуалізації та диференціації навчання на уроках рукоділля, здійснення міжпредметних зв'язків, проведення вступного, поточного і заключного інструктажів, дотримання санітарно-гігієнічних норм, використання наочності, організації роботи із зошитами, які в подальшому знайшли поширення у трудовій підготовці дівчат.

У кінці XIX – на початку XX століття навчальні програми з предметів трудового циклу складала на науковому підґрунті, за принципом «від простого до складного». Ними передбачалося послідовне виготовлення чітко визначеного ряду виробів, послідовне засвоєння певних прийомів та інструментів або виконання відповідних робіт. Водночас, програми здебільшого не враховували особливостей тієї чи іншої статі [6; 7].

На початку XX століття необов'язкові предмети трудового циклу поступово набули більш суттєвого значення у процесі формування особистості та широкого розповсюдження. У жіночих закладах найпоширенішою навчальною дисципліною залишалося рукоділля, викладання якого було поставлено найбільш раціонально. Дівчатам надавали широкі можливості отримати знання, виробити вміння й навички з даної дисципліни. Проте організація навчального процесу не відповідала єдиним вимогам, бо лише деякі школи працювали за програмами, було обмаль методичної літератури, наочних посібників, відповідного обладнання та фахівців, але ці та інші причини не завадили процесу збільшення кількості шкіл, в яких дівчата мали можливість навчатися рукоділлям. Поступово збільшувалася також кількість шкіл, де представниць жіночої статі навчали інших дисциплін трудового спрямування. Крім цього, більш чітко окреслилася структура трудової підготовки дівчат, яка поєднувала різні форми урочної та позаурочної роботи.

На другому етапі (етапі реорганізації) здійснено кілька спроб реорганізувати систему трудової підготовки учнів. Однак усі вони були невдалими, оскільки як ідеалізація даної системи (1917-1936 рр.), так і її нівелювання (1937-1954 рр.) не дали бажаного результату.

В 1917-1936 роках трудова підготовка дівчат і хлопців у школах України суттєво не відрізнялася. Зокрема, всіх учнів 1-го ступеня єдиної трудової школи навчали виготовляти вироби з деревини та металу, а також рукоділля, вирізування та картонажних робіт.

Досить ефективною формою підготовки дівчат і хлопців до майбутньої трудової діяльності в єдиній трудовій школі була продуктивна праця. У школі 1-го ступеня передбачалися такі види продуктивної праці: приготування їжі, виготовлення простих видів дитячого одягу, плетіння різних виробів, робота з картоном і папером, праця на городі, прості теслярсько-будівельні роботи, догляд за домашніми тваринами і кімнатними рослинами. А для дітей більш старшого віку (11-13 років), окрім перерахованих вище робіт, планувалося наступне: теслярсько-будівельні роботи, столярні роботи, виробництво взуття, малярні роботи, пов'язані з декоративним мистецтвом, слюсарні роботи, палітурна справа та ін. [3].

У 20-ті роки XX століття ввели нові навчальні плани й програми, котрі передбачали застосування комплексних програм, бригадно-лабораторного методу навчання та методу проектів. Чільне місце в них посідала праця. До змісту програм включали обробку деревини й металів, палітурну справу, електромонтаж, домоводство, сільськогосподарську працю та ін. Однак нові програми не завжди забезпечували систематичність знань, часто порушували логіку навчальних предметів, що призводило до формалізму в навчанні [4].

У цей період вивчення школярами трудової діяльності людей відбувалося під час колективної роботи в класі, самоврядування, роботи на пришкільних ділянках, самообслуговування, роботи у шкільних майстернях, екскурсій, виховних заходів тощо.

Пошук шляхів удосконалення трудової підготовки дівчат в 20-ті роки спонукав до введення до навчального плану деяких навчальних закладів дисципліни «Рукоділля», але Наукпедком Укрсоцвиху переважно дозволяв навчати учнів рукоділля лише в межах клубної роботи [1].

Негативно впливала на розвиток трудової підготовки дівчат ідеологічна спрямованість системи освіти цього періоду, основним завданням якої стало безстатеве навчання і виховання майбутніх будівників комунізму, а також відсутність відповідного навчально-методичного та матеріально-технічного забезпечення. Разом із тим, визнання того, що у процесі трудової підготовки учнів важливу роль відіграє наявність матеріально-технічної бази, зумовило масове створення шкільних майстерень, які були оснащені необхідним обладнанням. Працюючи в майстернях, учні мали можливість ознайомитися із трудовими процесами, набути трудових умінь і навичок, а також забезпечувати потреби школи.

Усі три концентри єдиної трудової школи було зорієнтовано на підготовку дівчат і хлопців до життя, майбутньої трудової діяльності. Водночас, це не забезпечувало якісної загальноосвітньої підготовки учнів. Пошук шляхів подолання зазначеного недоліку, на жаль, привів до прийняття в 1937 році рішення про відміну викладання у школах праці, внаслідок якого ліквідовано шкільні майстерні та пришкільні земельні ділянки, звільнено відповідних фахівців [2].

У подальші роки (1937-1954) трудова підготовка дівчат у школах України частково здійснювалася у процесі викладання інших навчальних предметів, а також шляхом участі в роботі гуртків, у виконанні різних видів суспільно корисної праці, під час самообслуговування тощо.

У 1943-1954 роках розв'язувати проблему трудової підготовки дівчат допомагало запровадження в семирічних і середніх школах обласних і крайових міст, а також великих промислових центрів Радянського Союзу роздільного навчання хлопців і дівчат. У жіночих школах трудова підготовка спочатку здійснювалася лише через виховну роботу, а в другій половині 40-х років у 8-10 класах викладали рукоділля, педагогіку, стенографію. Особлива увага приділялася організації гуртків. При багатьох жіночих школах створили гуртки художньої вишивки, рукоділля, юннатів та ін. Дівчата також працювали на шкільних городах, брали участь у всіх сільськогосподарських роботах під час збиральної кампанії, виконували суспільно корисні роботи.

Завдяки налагодженій виховній роботі шкіл та позашкільних закладів, суспільно корисній роботі та самообслуговуванню трудова підготовка дівчат здійснювалася досить ефективно. Проте вона спрямовувалася в основному на виховання радянської жінки – будівника соціалізму, здатної брати активну участь в індустріалізації країни, прискорювати її розвиток та примножувати економічний рівень.

У 1955-1968 роках (етап відродження) особливу роль у всіх змінах, що відбувалися у трудовій підготовці учнів у школах України, відіграла управлінська діяльність керівних органів країни, а також партійних і комсомольських організацій. Підтверджує зазначене аналіз історико-педагогічної літератури та архівних документів. Серед них чимало звітів, наказів, довідок, доповідей, рішень, які спрямовувалися на поліпшення трудової підготовки школярів. Крім цього, розроблено численні положення, навчальні програми тематичні плани та інші директивні документи, що вносили зміни до трудової підготовки учнів.

У ці роки розпочато формування науково обґрунтованого змісту трудової підготовки дівчат. У 1954-1955 навчальному році трудове навчання ввели до навчальних планів 1-5 класів, у 1956-1957 – усіх інших класів загальноосвітньої школи. У 1958-1965 роках у навчальних планах було й виробниче навчання, а з 1957-1958 навчального року введено факультативний курс «Домоводство», який у 1959-1960 навчальному році став обов'язковим навчальним предметом. До того ж трудова підготовка дівчат продовжувала здійснюватися у процесі позаурочної, позашкільної діяльності, суспільно корисної роботи і самообслуговування, а також через нові її форми – учнівська виробнича бригада та виробниче навчання.

Аналіз навчальної програми з домоводства засвідчив, що зміст цього предмета був побудований згідно з принципом зв'язку навчання з життям, а його завданням стала підготовка дівчат до дорослого життя, трудової діяльності, раціонального виконання різних видів побутової праці. При вивченні домоводства у свідомості дівчат утверджувалася потреба гендерної соціалізації як умови входження в навколишній світ.

Наприкінці 60-х років ХХ століття 5-10 класи загальноосвітніх шкіл України перейшли на нові програми із трудового навчання, де зроблено чіткий розподіл видів робіт для дівчат і хлопців, які навчалися в міських та сільських школах. Вони були подібними до програми з домоводства та спрямовувались, передусім, на навчання дівчат раціонального ведення домашнього господарства та виконання різних видів побутової (а подекуди й виробничої) праці.

У 1955-1968 роках трудова підготовка підростаючого покоління, а отже й дівчат, являла собою складну систему, що поєднувала різноманітні форми, методи і засоби. У цей період поряд з уроками трудового навчання (до них належали практичні заняття в майстернях по металу, електромонтажні роботи, технічне моделювання, уроки домоводства), та різними формами позаурочної, позашкільної діяльності, суспільно корисної роботи, самообслуговування виникла та отримала широке розповсюдження нова форма трудової підготовки молоді – учнівська виробнича бригада. Вона швидко стала ефективним засобом як трудового виховання та навчання, так і організації виробничої праці дівчат [6; 7].

Підготовка учениць до майбутньої трудової діяльності здійснювалася також у процесі виробничого навчання. Проте при його організації врахували далеко не всі вимоги, а тому бракувало необхідних програм, підручників і посібників зі спеціальних дисциплін. Недостатню увагу приділяли визначенню профілів виробничого навчання, створенню матеріально-технічної бази, підготовці фахівців. Це призвело до того, що в 1966 році у школах без належних умов для виробничого навчання, його відмінили або організували замість нього практикуми з конкретних видів праці.

Разом із тим, 1955-1968 роки можна вважати найбільш сприятливими для розвитку в загальноосвітніх школах України трудової підготовки дівчат, оскільки в цей період їх хоч і продовжували виховувати як майбутніх будівників комуністичного суспільства, але почали враховувати інтереси дівчат і відповідно вибудовувати зміст трудового навчання і виховання.

У 1969-1990 роках (етап модернізації) продовжено роботу зі створення нормативно-правового забезпечення трудової підготовки молоді. До нього, у першу чергу, слід віднести постанову колегії Міністерства освіти УРСР від 15 жовтня 1969 року «Про затвердження заходів по дальшому поліпшенню роботи по професійній орієнтації та трудовому вихованню учнів у загальноосвітніх школах УРСР», інші постанови, накази, рішення, листи, нормативно-правові документи Міністерств освіти СРСР та УРСР, а також (з 1984 р.) основні положення реформи загальноосвітньої та професійної школи.

На етапі модернізації відбувався стрімкий розвиток системи трудового виховання школярів, а отже, й дівчат, основними структурними компонентами якої були: трудове навчання (а після реформи загальноосвітньої та професійної школи (1984 р.) й навчальний предмет «Основи виробництва. Вибір професії»), допрофесійна й професійна підготовка, суспільно корисна продуктивна праця, профорієнтація, позакласна й позашкільна робота з технічної творчості та сільськогосподарського дослідництва.

У 1969-1990 роках зміцнили матеріальну базу шкіл; за школами закріпили базові підприємства; збільшили кількість міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, навчальних цехів і дільниць підприємств, а також час, що відводився на вивчення трудового навчання у старших класах. Значно розширилася участь дівчат у суспільно корисній праці. Вони працювали в учнівських бригадах, трудових об'єднаннях, учнівських кооперативах, таборах праці й відпочинку, шкільних лісництвах, теплицях, на кролефермах тощо.

У дівчат виховували риси гармонійно розвинених будівників комунізму, готували їх до вибору масових професій, а також дбали про їхню статеворольову ідентифікацію. Із цією

метою у школах запроваджували нові програми з трудового навчання, здійснювали подальшу диференціацію змісту цієї дисципліни та реалізовували намагання через її зміст ознайомити дівчат з традиційними видами декоративно-ужиткового мистецтва.

Водночас зміст програм, за якими дівчата вивчали обслуговуючу працю, майже не враховував національних особливостей; уроки з цієї дисципліни часом проводили з порушеннями; у школах бракувало кабінетів обслуговуючої праці, а в них – необхідного обладнання; обов'язкова суспільно корисна продуктивна праця не завжди враховувала інтереси і нахили дівчат, не була забезпечена належною матеріально-технічною базою та фахівцями; чимало недоліків було і в організації допрофесійної та професійної підготовки старшокласниць.

На п'ятому етапі – етапі пошуку шляхів оновлення (з 1991 р.) внаслідок кардинальних перетворень, які розпочалися у вітчизняній освіті після отримання Україною незалежності, загальноосвітня школа почала дбати про формування творчої, освіченої, культурної та активної особистості. У процесі трудової підготовки дівчат намагалися виховати національно свідому творчу особистість громадянки України, сформувати готовність, базові знання, уміння, навички, якості, необхідні для набуття практичної компетенції, а отже, для успішного здійснення певного виду трудової діяльності.

Завдяки використанню декоративно-ужиткового мистецтва і на уроках трудового навчання, і та заняттях гуртків трудова підготовка дівчат поступово набула національного характеру. Цьому сприяло вилучення з програми, за якою навчалися дівчата, розділів «Обробка деревини» та «Обробка металів», варіативна частина програми та профільне навчання.

У 90-ті роки ХХ століття затверджено програми з профільного трудового навчання, серед яких значна частина орієнтована безпосередньо на дівчат і передбачає вивчення різних видів декоративно-ужиткового мистецтва, а також основ фермерської діяльності, основ підприємницької діяльності, декоративного оформлення інтер'єра, ведення домашнього господарства, благоустрою садиби, основ родинної економіки, розкרוю і пошиття одягу та ін. [6].

Під час трудової підготовки дівчат педагоги використовували адекватні форми, методи та засоби: лекції, бесіди, практичні заняття, практикуми, факультативи, екскурсії, консультації, олімпіади, виставки, рольові та ділові ігри тощо. Водночас, кількість годин, які відводились на трудову підготовку учнів, зменшилася, а її зміст і тривалість почали узгоджувати із програмами профільних дисциплін. Суттєво зменшилася кількість міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, навчальних цехів та діляниць підприємств, шкіл, де здійснювалася професійна підготовка, забезпечувалося викладання техніко-виробничого профілю навчання. Немало педагогів слабо володіли методикою трудового навчання та виховання, застосовували однотипні форми і методи роботи, що негативно впливало на рівень трудової підготовки дівчат. Її роль недооцінювалася у шкільній виховній практиці та у практиці трудового виховання.

Разом із тим, відбулися й деякі позитивні зрушення, пов'язані, насамперед, із підвищенням уваги вітчизняних науковців, педагогів-практиків та громадськості до проблем трудової підготовки школярів. Було визнано, що в Україні спостерігається поступове зниження авторитету трудового навчання й виховання й окреслено шляхи розбудови трудової підготовки підростаючого покоління. До них відносимо: використання під час трудового навчання і виховання дітей народної педагогіки, національних традицій та звичаїв; подальше вдосконалення трудової підготовки учнів (особливо в сільських школах); визначення науково обґрунтованого змісту трудової підготовки учнів та умов її здійснення; організація належної ступеневої підготовки вчителів трудового навчання та ін. Названі шляхи доцільно покласти в основу перспективного розвитку трудової підготовки дівчат.

Оновлення теорії та практики трудової підготовки дівчат слід здійснювати, починаючи із уточнення її мети та завдань, а також із ознайомлення з ними педагогів і широкого кола громадськості.

Метою трудової підготовки дівчат має стати формування в них готовності до праці та практичної компетенції, необхідних для виконання різних видів побутової праці та здійснення обраного виду трудової діяльності. Серед завдань, насамперед, мають бути такі: ознайомлення учнів із працею дорослих; формування в них практичних умінь і навичок, основних елементів культури праці; залучення до праці, до трудового життя народу, до науково-технічної та дослідницької діяльності та ін.

Відповідно до зазначених мети і завдань, а також із урахуванням результатів комплексного аналізу становлення та розвитку трудової підготовки дівчат у школах України та Європи впродовж кінця XIX – XX століття можна констатувати, що, передусім, потребують відродження традиції трудової підготовки.

Слід подбати й про диференціацію змісту трудової підготовки на основі гендерного підходу; вдосконалення програм із трудового та профільного навчання (побудова їх на основі проектно-технологічної системи навчання, розширення варіативної частини, введення основ менеджменту, економіки та підприємницької діяльності); відновлення зв'язків між школою та виробництвом; заохочення підприємств до надання допомоги школам (зокрема, щодо організації продуктивної праці дівчат); про поповнення матеріально-технічної бази трудової підготовки; про належну ступеневу підготовку педагогічних кадрів, їх компетентність, професійну майстерність, методичну озброєність, ерудицію, дослідницькі навички.

Висновки. У навчально-виховний процес вітчизняної школи доцільно запровадити досвід підготовки дівчат до трудової діяльності, набутий у школах зарубіжжя (застосування інтегрованих курсів, організація профорієнтаційної роботи та діяльності міні-підприємств, зближення професійного навчання із загальноосвітньою підготовкою та ін.). А головне – створити сприятливе морально-психологічне середовище, в якому трудова підготовка дівчат посіла б гідне місце. Більш детальне дослідження перспектив розвитку трудової підготовки дівчат може бути здійснене у подальших наукових розвідках.

Література

1. Листування з Народним Комісаріатом Наркомпроса, 1926-1930 рр. // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 6. – Спр.1802. – Арк. 21-23.
2. Наказ заступника Народного комісара освіти УРСР тов. Дитюка С. Ю. «Про відміну викладання труда в школах» № 309 від 23.11.1937 р. // Збірник наказів та розпоряджень народного Комісаріату освіти Української РСР. – 1937. – № 5. – С. 6.
3. Общие задачи и схематический план занятий в школе I-ой степени единой трудовой школы // ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 383 (Положення та проекти положень про єдину трудову школу України. Учебні програми з фізики і механіки та інших дисциплін, 183 арк.). – Арк. 7-8.
4. Педагогическая энциклопедия : в 4 т. / под ред. И. А. Каирова. – М. : Сов. энциклопедия, 1968. – Т. 4 : Сн – Я. – 911 с.
5. Слюсаренко Н. В. Етапи становлення та розвитку трудової підготовки дівчат у школах України / Н. В. Слюсаренко // Збірник наукових праць. Педагогічний альманах / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. / Південноукр. регіон. ін-т післядиплом. освіти пед. кадрів. – Херсон, 2010. – Вип. 5. – С. 285-294.
6. Слюсаренко Н. В. Становлення та розвиток трудової підготовки дівчат у школах України кінця XIX – XX століття : монографія / Н. В. Слюсаренко. – Херсон: РІПО, 2009. – 456 с.
7. Слюсаренко Н. В. Трудова підготовка дівчат в історії розвитку української школи : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / Н. В. Слюсаренко. – Херсон : РІПО, 2008. – 212 с.

Надійшла до редколегії 20.02.2011

Слюсаренко Н.В. Историко-педагогические аспекты трудовой подготовки девочек в школах Украины (конец XIX – XX столетие)

В статье проанализированы структурные компоненты и особенности трудовой подготовки девочек в разные периоды развития отечественной школы. Намечены пути

перестройки системы трудовой подготовки девочек у общеобразовательных школах независимой Украины и перспективы ее развития.

Ключевые слова: *труд, трудовое обучение, трудовое воспитание, трудовая подготовка.*

Slusarenko N.V. Historical and pedagogical aspects of girls' labor training at schools in Ukraine (the end of XIX - XXth century)

The structural components and features of girls' labor training in different periods of development of the national school are analyzed in the article . The ways of developing a system of girls' labor training at secondary schools in independent Ukraine and its prospects for development are outlined.

Key words: *labor, labor training, labor education, labour preparation.*